

Dr hab. Krzysztof Wiak, prof. KUL
Kierownik Katedry Prawa Karnego KUL
Al. Raclawickie 14
20-950 Lublin

Lublin, 9 grudnia 2019 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej

Pana mgra Roberta Sosika pt. *Obrona konieczna w polskim i amerykańskim prawie karnym. Studium prawnoporównawcze* (Lublin 2019, ss. 312) napisanej pod kierunkiem Pani prof. dra hab. Anety Michalskiej – Warias.

Przedmiotem recenzji jest rozprawa doktorska Pana mgra Roberta Sosika pt. *Obrona konieczna w polskim i amerykańskim prawie karnym. Studium prawnoporównawcze* (Lublin 2019), napisana pod kierunkiem Pani prof. dra hab. Anety Michalskiej – Warias. Przedstawiona do oceny dysertacja liczy 312 stron, w tym 283 strony tekstu merytorycznego).

Opracowanie zawiera pogłębione omówienie instytucji obrony koniecznej w ujęciu prawnoporównawczym, uwzględniającym dwa systemy prawne: polski i amerykański (należałoby doprecyzować – Stanów Zjednoczonych). Wybór **tematu** opracowania jest uzasadniony, a trafnych argumentów dla takiej oceny dostarczył już sam Autor we wprowadzeniu. Po pierwsze, obrona konieczna była znana już w starożytnym prawie rzymskim i przez wieki, aż do czasów współczesnych, pozostawała w kręgu zagadnień najbardziej zajmujących doktrynę prawa karnego. Obecnie dyskusje te zyskały dodatkowo szeroki wydźwięk społeczny, a nagłaśniane w mass-mediach przypadki zabicia napastnika przez osobę broniącą nie tylko własnego życia, ale też innych dóbr własnych lub cudzych (własność, mir domowy) budzą skrajne emocje i prowadzą do formułowania postulatów zmiany obowiązujących regulacji prawnych. Często są one wspierane przywoływaniem

ogólnikowej tezy o przyznaniu szerokiego prawa do obrony w Stanach Zjednoczonych i potrzebie przyjęcia takiego standardu również w Polsce. Rozważania zawarte w pracy pozwalają zweryfikować trafność tych twierdzeń. Po drugie, zauważyć trzeba, że pomimo oczywistej wagi podjętego problemu, brak jest w literaturze polskiej takiego porównawczego opracowania uwzględniającego miejsce obrony koniecznej w porządkach prawnych polskim i amerykańskim. Recenzowana praca znakomicie wypełnia tę lukę w piśmiennictwie. Po trzecie, nie tylko trafny, ale wyraźnie podnoszący stopień trudności zamierzonych przez Autora badań, jest dobór dwóch tak różnych systemów prawnych, w których występuje obrona konieczna, jak polski i amerykański. Porównanie miejsca i charakteru prawnego tej instytucji musiało bowiem uwzględniać odmienności w zakresie kształtowania się źródeł prawa w systemie prawa kontynentalnego (polskiego) i historycznie wywodzących się z prawa precedensowego (*common law*). W drugim z wymienionych systemów należało również uwzględnić regulacje przyjęte w federalnym kodeksie karnym (*U.S. Code*) i we wszystkich kodeksach karnych stanowych, niejednolicie określających warunki obrony koniecznej. Prawidłowa jest przy tym „równoważna” perspektywa badania obu systemów prawnych, w której żaden nie jest traktowany jako nadrzędny wobec drugiego.

Bibliografia jest dobrze dobrana do tematu opracowania, a publikacje wymienione w zestawieniu na s. 284-300 – prawidłowo wykorzystane w pracy. Zestawienie literatury obejmuje 329 pozycji, z czego aż 118 to pozycje obcojęzyczne. Z natury rzeczy w zdecydowanej większości są to publikacje w języku angielskim, ale w pracy zostały wykorzystane również opracowania w języku francuskim, niemieckim, włoskim i rosyjskim. W wykazie orzecznictwa uwzględniono w sumie 165 orzeczeń: 99 wydanych przez organy polskie (1 wyrok Trybunału Konstytucyjnego, 69 judykatów Sądu Najwyższego i 29 sądów apelacyjnych) oraz 65 orzeczeń sądów amerykańskich i jeden wyrok sądu angielskiego. Brak jest odrębnego wyliczenia wykorzystanych w pracy aktów normatywnych, które zostały włączone do ogólnego zestawienia pod nazwą „Bibliografia”. Całość uzupełnia zawarty w tabelach wykaz przepisów dotyczących obrony koniecznej w regulacjach karnych poszczególnych stanów USA.

Zasadniczym **celem badań** Autor uczynił „ustalenie, czy instytucja obrony koniecznej w Stanach Zjednoczonych w sposób znaczący różni się od kontratypu obrony koniecznej funkcjonującego na gruncie polskiego kodeksu karnego” (s. 5). Uszczegóławiając

te zamierzenia, Autor postawił przed sobą zadanie – „ustalić źródła obrony koniecznej w obu systemach prawnych, jakie istnieją podobieństwa i różnice w regulacjach prawnych określających tę instytucję, czy występują analogiczne problemy w praktyce stosowania tych przepisów w Polsce i Stanach Zjednoczonych, a także który z systemów prawnych zawiera bardziej rygorystyczne ograniczenia i warunki obrony koniecznej” (s. 5).

W pracy została postawiona jedna główna **hipoteza (teza) badawcza** o treści: „pomimo tak znacznych różnic w kształcie i funkcjonowaniu obu systemów prawnych, instytucja obrony koniecznej ma jednak uniwersalny charakter i obwarowana jest zbliżonymi warunkami i ograniczeniami”. Weryfikacja tej tezy, co trafnie sformułował Autor na s. 6, powinna zmierzać do ustalenia, że w zakresie regulacji dotyczących obrony koniecznej w obu systemach prawnych występuje więcej podobieństw niż różnic, a różnice – jeśli istnieją – nie mają zasadniczego wpływu na istotę tej instytucji.

W rozprawie zostały wykorzystane **metody badawcze** odpowiednie do jej prawnoporównawczego charakteru oraz użyteczne do weryfikacji postawionej tezy badawczej: prawnoprównawcza i dogmatyczna oraz pomocniczo – metoda historyczna.

Struktura rozprawy nie budzi zastrzeżeń. Składa się ona z „Wprowadzenia”, ośmiu rozdziałów merytorycznych, „Uwag końcowych” zawierających podsumowujące wnioski, „Bibliografii”, „Wykazu orzecznictwa” i załącznika w postaci tabel. Brak jest wykazu skrótów wykorzystywanych w pracy. Konstrukcja opracowania jest prawidłowa, a poszczególne rozdziały są spójne i logicznie ze sobą powiązane. Merytorycznie uzasadniony jest podział na mniejsze jednostki redakcyjne w zakresie rozdziałów. Charakter wprowadzający mają rozdziały I i II, w których przedstawione zostały pojęcie i funkcje obrony koniecznej oraz rys historyczny tej instytucji. Charakter prawny obrony koniecznej w obu badanych systemach prawnych został nakreślony w rozdziale III. Następnie Autor omówił istotę (znamiona i warunki) obrony koniecznej w prawie polskim (rozdział IV) i w prawie amerykańskim (rozdział V). Kontynuacją tych rozważań jest udzielenie odpowiedzi na pytania o granice obrony koniecznej (rozdział VI) i konsekwencje przekroczenia tych granic (rozdział VII). W końcowej części pracy (rozdział VIII) przedstawione zostały najważniejsze problemy związane z kwalifikacją prawną, w tym dopuszczalność przyjęcia obrony koniecznej w bójce oraz działań obronnych przed zamachami ze strony funkcjonariuszy

publicznych. Zawartość pracy jest kompletna i spójna – pozwala na omówienie podjętych zagadnień w logicznej kolejności.

W rozdziale I Autor wyjaśnił pojęcie obrony koniecznej prowadząc analizy na dwóch płaszczyznach: językowej i prawnej. W pierwszej kolejności przywołał słownikowe rozumienie kluczowych zwrotów „obrona” i „konieczność” oraz trudności interpretacyjne występujące w języku polskim związane z poszukiwaniem odpowiedzi na pytania: czy chodzi wyłącznie o działania człowieka oraz czy z wyrażen tych wynika konieczność stwierdzenia braku innych możliwości uchylenia niebezpieczeństwa zamachu. Wyjaśniając znaczenie angielskich terminów *self-defense*, *private defense*, *necessary defense*, *legitimate defense* Autor wykazał ich wpływ na wykładnię (szeroką lub wąską) zakresu omawianej instytucji. Równocześnie prawidłowo przyjął, że to nie nazwa, lecz ustawowy opis i charakter prawny decyduje o jej istocie.

Intersujące są rozważania na temat proporcji dóbr i dopuszczalności wartościowania życia ludzkiego (napastnika i broniącego się) w obronie koniecznej. W pracy przywołane zostały stanowiska przedstawicieli doktryny amerykańskiej, według których w razie ataku życie agresora można wartościować niżej niż życie osoby napadniętej. Wątek ten powraca w dalszych częściach pracy, uzupełniony o kwestię proporcjonalności przy wielości poświęconych istnień ludzkich (s. 85). Jak zwykle w takich dyskusjach przywoływane są skrajne przykłady (życie cenionego lekarza bliskiego wynalezienia leku na raka – życie przestępcy) (s. 17). Podobna jest argumentacja A. Dershowitza (*Why Terrorism Works*, Yale 2003) opowiadającego się za legalizacją tortur jako metody przesłuchania w celu zapobieżenia groźbie zamachu terrorystycznego. Posługując się kazusem „tykającej bomby” („*ticking-bomb*” *scenario*) i analizując „rachunek zysków i strat” doszedł on do wniosku, że lepiej jest zadać cierpienie terroryście po to, aby zapobiec zamachowi mogącemu spowodować śmierć niewinnych ofiar. Posłużył się utylitarystycznym argumentem „mniejszego zła”, z którego wywodził postulat, aby państwa demokratyczne wypełniły swój obowiązek ochrony praw i wolności zagrożonych obywateli kosztem poświęcenia dóbr agresora. Nowością w tej propozycji był zamysł określenia generalnej instytucji prawnej, zbliżonej do stanu wyższej konieczności i legalizującej *ex ante* takie praktyki organów państwa. Autor rozprawy doktorskiej trafnie stwierdza, że niedopuszczalne jest

wartościowanie życia atakującego i broniącego się, a wręcz prowadzi to do wypaczenia samej idei obrony koniecznej. Pogląd o takiej samej wartości życia człowieka w każdej fazie jego rozwoju, obowiązku zapewnienia jednakowej ochrony prawnej oraz niedopuszczalności wartościowania życia ofiary zabójstwa jest powszechnie przyjęty w polskiej literaturze i orzecznictwie (np. orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z 28 maja 1997 r., K 26/96, OTK 1997, Nr 2, poz. 19; wyrok Sądu Najwyższego z 17 lutego 1989 r., IV KR 15/89, OSNKW 1989, Nr 5-6, poz. 420; S. Pikulski, w: *System prawa karnego*, red. J. Warylewski, t. 10, Warszawa 2012, s. 22). Powstaje pytanie, jakie zatem są aksjologiczne podstawy do odmiennego podejścia do tego problemu w doktrynie amerykańskiej (np. odmienne rozumnie prawa do życia, godności człowieka, demokracji, obowiązków państwa wobec obywateli?).

Pogłębione i oparte na literaturze przedmiotu są rozważania dotyczące funkcji, jakie pełni obrona konieczna na tle ogólnych celów przypisywanych prawu karnemu. Autor dobrze poradził sobie z tym zadaniem, tym bardziej, że sama systematyka i rozumienie funkcji prawa karnego w literaturze nie są jednolite. Przy analizie funkcji gwarancyjnej pojawił się problem, który będzie wymagał rozstrzygnięcia w dalszych częściach pracy: czy sposób i treść regulacji przyjętych w art. 25 KK i w prawie amerykańskim są na tyle jednoznaczne, że dają osobie broniącej się poczucie bezpieczeństwa prawnego, tj. są zrozumiałe i nie budzą wątpliwości przy ich zastosowaniu oraz czy skutecznie zabezpieczają jednostki przed możliwością wykorzystania prawa karnego w sposób sprzeczny z zasadami prawa. Kazusy zaczerpnięte z orzecznictwa przywoływane w kolejnych rozdziałach wydają się potwierdzać te obawy.

Dalszym wprowadzeniem do zasadniczych analiz normatywnych rozwiązań prawnych obowiązujących w Polsce i w Stanach Zjednoczonych jest pogłębiony i oparty na źródłach rys historyczny (**rozdział II**). W tej części nie tylko zostały ukazane początki kształtowania się instytucji obrony koniecznej, treść wyznaczających ją regulacji, ale również jej ewolucja i kierunki zmian. Korzystając z tekstów źródłowych Autor ukazał: dyskusje dotyczące uzasadnienia prawa do obrony koniecznej w prawie rzymskim (*vim vi repellere licet*), proces ustalania granic tej instytucji w dawnym prawie europejskim, w oderwaniu od prawa zemsty, i ze zróżnicowanym stosunkiem prawodawców do wymagania subsydiarności i współmierności, kształtowanie się zakresu dóbr chronionych czy oceny przekroczenia granic obrony wynikającego ze strachu lub obawy broniącego się. Omówienie historycznego

rozwoju obrony koniecznej w Stanach Zjednoczonych zostało wsparte gruntownymi studiami nad rozumieniem amerykańskiej kultury *common law*, jej relacjami z wzorcami brytyjskimi, znaczeniem precedensów oraz relacji prawa federalnego i stanowego. Przekonująco zostało ukazane tło odchodzenia od zasady subsydiarności, odrzucenia zasady „wycofania do muru” (jako przejawu tchórzostwa) oraz afirmacji poglądu „mój dom jest moją twierdzą”. Nie budzi też żadnych wątpliwości analiza przepisów określających znamiona obrony koniecznej w polskich kodeksach karnych XX wieku, oparta na ówczesnej literaturze przedmiotu.

W obszernym **rozdziale III** analizie został poddany charakter prawny obrony koniecznej. W części dotyczącej prawa polskiego zadanie to sprowadzało się do ogólnego omówienia istoty kontratypu jako okoliczności wyłączającej bezprawność. Rozważania te zostały oparte na wypowiedziach przedstawicieli polskiej literatury i w mniejszym stopniu – z uwzględnieniem orzecznictwa. Na potrzeby pracy Autorowi udało się je syntetycznie i zrozumiale przedstawić, co nie było proste wobec zróżnicowanych poglądów na temat samego pojęcia bezprawności, rozumienia kontratypu czy kwestii określoności kontratypów. Skłaniałbym Autora, aby krytycznie ustosunkował się do niektórych stwierdzeń wypowiedzianych w literaturze, iż podstawą stosowania kontratypów pozaustawowych może być klauzula znikomej społecznej szkodliwości (s. 74), a także czy niektóre z wymienianych w piśmiennictwie kontratypów są rzeczywiście ustawowo nieuregulowane (karcenie nieletnich, zabiegi lecznicze, s. 74), czy w związku z ustalaniem bezprawności kryminalnej można mówić o „prawie” do przerwania ciąży lub „prawie” do udzielania świadczeń zdrowotnych przez lekarza bez zgody pacjenta (s. 73).

Autor wykazał się bardzo dobrą znajomością systemu prawa karnego amerykańskiego, dogłębnie przedstawiając problematykę okoliczności wyłączających odpowiedzialność karną (*defenses* – okoliczności obronnych) oraz typów uprzywilejowanych zabójstwa związanych z redukcją odpowiedzialności karnej. Podobnie, nie budzi zastrzeżeń rekonstrukcja konstytucyjnych podstaw obrony koniecznej w prawie amerykańskim i polskim oraz omówienie miejsca obrony koniecznej w prawie wykroczeń, prawie cywilnym i amerykańskim prawie deliktów (*Tort Law*).

Centralne miejsce w dysertacji zajmuje analiza znamion obrony koniecznej oraz konsekwencji ich spełnienia w prawie polskim (**rozdział IV**) i amerykańskim (**rozdział V**). Autor zastosował jednolitą dla obu systemów prawnych systematykę i wyróżnił dwie grupy

znamion: odnoszące się do zamachu oraz dotyczące charakterystyki działań obronnych. Jest to podejście metodologicznie prawidłowe, dzięki któremu rozważania są uporządkowane i pozwalają na wyprowadzenie wniosków o charakterze prawnoporównawczym. Nie budzi żadnych zastrzeżeń przeprowadzona wykładnia kluczowych pojęć, takich jak zamach, bezprawność, bezpośredniość, konieczność zamachu czy szczegółowe ustalenie zakresu dóbr chronionych. Na tle ogólnej analizy znamion obrony koniecznej podjęte zostały najistotniejsze kwestie sporne, takie jak dopuszczalność zamachu w formie zaniechania, znaczenie prowokacji, urojenie zamachu, korzystanie z urządzeń instalowanych na wypadek zamachu, uruchamiających się automatycznie. Autor zna dobrze poglądy prezentowane w doktrynie i judykaturze oraz potrafi krytycznie ustosunkować się do nich. Rozważania te są pogłębione oraz prowadzą Go do zajęcia własnego, opartego na przekonującej argumentacji, stanowiska w najbardziej problematycznych kwestiach oraz pozwalają na sformułowanie interesujących ocen i wniosków. W związku z tymi ustaleniami warto jednak zapytać czy z art. 2 ust. 2 lit a Europejskiej Konwencji Praw Człowieka wynika ograniczenie samoistności prawa do obrony koniecznej w prawie polskim? Stanowi on, iż pozbawienie życia nie będzie uznane za sprzeczne z tym artykułem, jeżeli nastąpi w wyniku „bezwzględnie koniecznego” użycia siły w obronie jakiegokolwiek osoby przed bezprawną przemocą.

Część poświęcona prawu amerykańskiemu poprzedzona została uwagami na temat systemu prawnego Stanów Zjednoczonych, aktualnego znaczenia norm *common law*, zasady legalności (*nullum crimen nulla poena sine lege*), odrębności praw stanowych oraz relacji prawa federalnego i stanowego – w niezbędnym zakresie, wynikającym z potrzeby umiejscowienia obrony koniecznej wśród okoliczności wyłączających odpowiedzialność karną. Autor dokładnie omówił niejednolite regulacje przyjęte w kodyfikacjach stanowych, w tzw. modelowym kodeksie karnym (*Model Penal Code*) i w kodeksie federalnym (*U.S. Code*). Wykorzystując szeroko literaturę i orzecznictwo ustosunkował się do oceny szczególnych okoliczności obrony koniecznej i stawianych w takich sytuacjach warunków, m.in. w razie użycia przez napastnika broni palnej lub innej śmiertelnej broni, wystąpienia prowokacji i jej zróżnicowanych konsekwencji w kodeksach poszczególnych stanów. Na aprobatę zasługuje również wyodrębnienie i osobne scharakteryzowanie czterech odmian obrony koniecznej, według kryterium przedmiotu ochrony, ze względu na: 1) zamach na człowieka, 2) zamach na mienie, 3) zamach na mir domowy, 4) przemoc domową.

Kontynuacją tych rozważań jest podjęcie problematyki wyznaczenia granic (**rozdział VI**) oraz przekroczenia granic (**rozdział VII**) obrony koniecznej. Autor przeprowadził merytorycznie poprawną wykładnię warunku „konieczności” obrony, rozważając argumentację podnoszoną w dyskusjach nad jej samoistnością lub subsydiarnością oraz wymaganiami współmierności. Na tym tle wskazał na różnice w wartościowaniu i ocenie cechy „konieczności” w prawie amerykańskim, wyodrębnione na podstawie regulacji prawnych i orzecznictwa sądowego. Rozważania na temat „wadliwej” obrony koniecznej są pozbawione uproszczeń, ukazują mnogość problemów, wynikających ze szczególnych okoliczności zamachu i jego odpierania, w tym zostało podniesione znaczenie użycia śmiertelnej siły (*deadly force*), stwierdzenia uzasadnionych błędów (*reasonable mistakes*), obrony w afekcie (*heat of passion defense*), reguły *stand your ground* przy naruszeniu miru domowego. W każdym przypadku dokładnie zostały nakreślone konsekwencje wystąpienia takich okoliczności dla kwalifikacji prawnej.

Rozprawę kończy **rozdział VIII**, w którym zostały podjęte zagadnienia szczególne: relacja obrony koniecznej do stanu wyższej konieczności, dopuszczalność przyjęcia obrony koniecznej w bójce, tzw. interwencyjnej obrony koniecznej oraz obrony koniecznej przed zamachami ze strony funkcjonariuszy publicznych. Podobnie jak we wcześniejszych rozdziałach pracy, analizy są pogłębione, oparte na krytycznej analizie aktów normatywnych, orzecznictwa i judykatury. Wartością pracy jest również to, że poza rozważaniami na płaszczyźnie prawnej czytelnik może poznać kontekst społeczny i kulturowy omawianych regulacji.

Z całą pewnością można stwierdzić, że prowadzone w dysertacji badania potwierdziły zasadność postawionej na wstępie hipotezy. Uprawniony jest **wniosek końcowy**, że pomimo różnic systemowych regulacje dotyczące obrony koniecznej w Polsce i w Stanach Zjednoczonych są obwarowane zbliżonymi warunkami i ograniczeniami. Argumentów uzasadniających taką konkluzję dostarczyły wnioski płynące z porównania (wspólnych) korzeni, charakteru prawnego i szczegółowego zestawienia znamion. Równocześnie jednak Autor nie pominął znaczenia różnic: braku uregulowania w prawie amerykańskim kwestii przekroczenia granic, obcej polskiemu prawu instytucji „wadliwej” obrony koniecznej, istotnych ograniczeń występujących w prawie amerykańskim w zakresie stosowania przy

obronie tzw. *deadly force* oraz zróżnicowanej w poszczególnych stanach oceny użycia oporu przeciwko funkcjonariuszowi. Warto odnotować kończące rozprawę podsumowanie Autora, iż poza opisanymi okolicznościami „nic nie wskazuje też, aby prawo do obrony koniecznej w Stanach Zjednoczonych było wyraźnie szersze niż w Polsce” (s. 283).

Strona formalna pracy nie budzi zastrzeżeń. Została napisana doskonałym językiem, bez tzw. literówek, czyta się ją wybornie. Przypisy dobrze spełniają rolę informacyjną: dokumentują stawiane tezy, służą zamieszczeniu dodatkowych informacji oraz odsyłają do publikacji podejmujących w szerszym zakresie omawiane kwestie. Sugerowałbym jednak zlikwidowanie odstępów pomiędzy mniejszymi jednostkami (podrozdziałami), dzięki czemu tekst zawarty w rozdziałach zachowa ciągłość.

Inne uwagi:

- 1) austriacka kodyfikacja karna z 1852 r. nosiła nazwę „ustawa” a nie „kodeks” (s. 46);
- 2) tytuł podrozdziału 2.6 sugeruje, że zawarte w nim jest omówienie regulacji obowiązujących „przed 1997 r.”, jednakże zawiera również (prawidłowo – ze względu na charakter historyczny tej części pracy) późniejsze nowelizacje kodeksu karnego z 1997 r.;
- 3) wyrażenia języka potocznego należy zastąpić językiem prawniczym, np. przepis „stanowił”, a nie „głosił” (s. 97) lub „mówi” (s. 223).

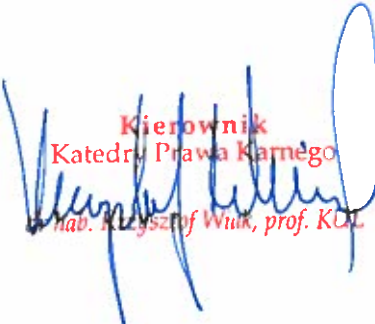
Powyższe uwagi w żadnym razie nie wpływają na jednoznacznie pozytywną ocenę rozprawy, która **oceniam jako wyróżniająca**, a jedynie mogą okazać się pomocne przy jej dalszym opracowaniu redakcyjnym przed skierowaniem do druku, co jak mam nadzieję, wkrótce nastąpi.

W konkluzji stwierdzam, że przedstawiona do recenzji praca odpowiada wysokim standardom merytorycznym, metodologicznym i formalnym stawianym rozprawom doktorskim. Treść opracowania dowodzi bardzo dobrej znajomości podjętej problematyki obrony koniecznej badanej w perspektywie prawnoporównawczej.

*

Rozprawa doktorska Pana mgra Roberta Sosika pt. *Obrona konieczna w polskim i amerykańskim prawie karnym. Studium porównawcze* (Lublin 2019, ss. 312) stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną Autora w zakresie prawa karnego oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Dysertacja wypełnia wymagania stawiane rozprawie doktorskiej określone w art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 1789 ze zm.). Wnoszę przeto o dopuszczenie Pana mgra Roberta Sosika do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Kierownik
Katedry Prawa Karnego
hab. Krzysztof Winiak, prof. KUL